

Osobenosti vojne organizacije u partizanskom ratu

General-potpukovnik u penziji *JOVO NINKOVIĆ*

Protekli partizanski ratovi, pored određenih razlika i specifičnosti, imali su i neke zajedničke karakteristike, tako da se može govoriti o postojanju konkretne doktrine, odnosno vojne strategije partizanskog rata, bez obzira na to što ona nije teorijski celovito razrađena i oblikovana.

Na osnovu analize konkretne ratne prakse, naročito iz partizanskih ratova koji su dostigli najviši stepen razvoja, brojnih političkih i vojnih dokumenata, kao i iskaza najistaknutijih vođa partizanskog rata, može se osnovano tvrditi da su pre otpočinjanja svakog takvog rata bili utvrđeni bar najosnovniji stavovi o njegovom karakteru, ciljevima, načinu vođenja i drugim pitanjima koja se s pravom tretiraju i kao konstitutivni elementi ratne doktrine. Prvenstveno, tu spadaju opredeljenja o: povezanosti i komplementarnosti političke i oružane borbe, oslanjanju na sopstvene snage, usmeravanju težišta na široka vangradska područja, stvaranju i razvoju slobodnih teritorija, partizanskih baza i uporišta, vođenju dugotrajnog i totalnog rata, razvoju oružane borbe i svih drugih oblika borbe i otpora na svakom delu državne teritorije, i drugo.

U članku se posebno ukazuje na neke značajnije opšte karakteristike vojne strategije partizanskog rata. Autor smatra da je vojna strategija partizanskog rata strategija dugotrajnog rata, strategija kombinovanja i ofanzivna strategija, i da se njena mogućnost razvoja i antidogmatičnost izražavaju kao sposobnost da se prilagođava promenama koje nastaju u procesu vođenja oružane borbe.

Pod pojmom „vojna organizacija“ najčešće se podrazumeva kompleks praktičnih rešenja iz domena stvaranja, opremanja i obuke oružanih snaga, pripremanja i uređenja teritorije, rukovođenja i komandovanja, materijalno-tehničkog i zdravstvenog obezbeđenja, priprema stanovništva i drugih delatnosti koje se provode u određenoj zemlji u okviru pripreme za odbranu, odnosno vođenje rata.¹ Radi se, dakle,

¹ Postoje različita mišljenja o tome šta se sve podrazumeva pod „vojnom organizacijom“. Najviše je razlika oko pripremanja i uređenja teritorije. Za jedne je to element vojne organizacije, a za druge – samostalna stratezijska radnja koja pripada korpusu sveukupnih priprema zemlje i oružanih snaga za rat i koja se reguliše ratnim planom. Autor ovog članka se opredelio za prvu varijantu stoga što se radi o partizanskom ratu u kojem se teritorija „priprema i uređuje“ u toku samog rata.

o jedinstvenom i celovitom sistemu s određenom unutrašnjom strukturom, preciziranim funkcijama i regulisanim međusobnim odnosima svih elemenata te strukture – kako u pripremi, tako i u procesu vođenja rata.

Svaka vojna organizacija se zasniva na postavkama usvojene doktrine i strategije određene zemlje. Zapravo, institucionalizovan je izraz osnovnih opredeljenja koja se odnose na karakter, ciljeve i način vođenja rata i oružane borbe u postojećim međunarodnim, unutrašnjim, vojnostrategijskim i drugim uslovima.

U partizanskom ratu vojna organizacija obuhvata, u osnovi, sve sadržaje i funkcije klasične vojne organizacije, ali se od nje najčešće razlikuje po stepenu prethodne izgrađenosti i funkcionalne osposobljenosti, a još više po praktičnim rešenjima i načinu funkcionisanja pojedinih elemenata, što je posledica uslova u kojima otpočinju i u kojima se vode partizanski ratovi koji su umnogome drugačiji. Sve pripreme za vođenje klasičnog rata izvode se, po pravilu, u *mirnodopskom periodu*, a u ratu se, po potrebi, samo dograđuju, dok se vojna organizacija u partizanskom ratu uglavnom stvara u *procesu njegovog vođenja*, što bitno utiče na njenu celovitost, dinamiku, stabilnost i druga obeležja.

Pošto su partizanski ratovi nastajali i vođeni u različitim uslovima, vojna organizacija je u svakom od njih, pored nekih zajedničkih karakteristika, imala i brojne specifičnosti, kako u izgradnji globalnih struktura, tako i u sferi konkretnih rešenja. Međutim, zajedničko za sve partizanske ratove, gotovo bez izuzetka, jeste kontinuirano oblikovanje i stvaranje novih elemenata i kategorija vojne organizacije tokom celog rata, pri čemu je svaka od kategorija prolazila kroz više stupnjeva razvoja tokom strukturnog i funkcionalnog prilagođavanja.

U okviru problematike vojne organizacije u partizanskom ratu poseban značaj imaju iskustva i saznanja koja se odnose na tri glavne oblasti, odnosno celine: (1) organizaciju oružanih snaga; (2) pripremu i uređenje teritorije, i (3) izgradnju sistema vojnog rukovođenja.

ORGANIZACIJA ORUŽANIH SNAGA

Oružane snage su osnov vojne organizacije u svakom, pa i u partizanskom ratu. Zbog toga je njihovo stvaranje i izgradnja prioritetna obaveza i zadatak ne samo najvišeg političkog i vojnog rukovodstva već i svih drugih činilaca, uključujući i stanovništvo na područjima zahvaćenim partizanskim pokretom.

S obzirom na to da su partizanski ratovi u prošlosti otpočinjani i vođeni u različitim uslovima, oružane snage u njima nisu stvarane na isti način, niti su dostizale isti nivo razvoja – kako u pogledu jačine i materijalno-tehničke opremljenosti, tako i u pogledu strukture, organizacijsko-formacijskih karakteristika pojedinih vrsta i kategorija jedinica i sastava, načina popune itd. Stoga se i ne može govoriti o nekom opštem i za sve partizanske ratove važećem modelu organizacije oružanih snaga. U istoriji partizanskih ratova bilo je primera najnižih (rudimentarnih), ali i najviših oblika vojne organizacije. Na Kipru i u Angoli, na primer, najviša jedinica je bila udarna desetina i četa, u Alžiru – vilaja, a u jugoslovenskom narodnooslobodilačkom ratu – divizija i korpus. Zavisno od toga, i borbena dejstva su imala različiti stepen, od gerilskih akcija manjeg intenziteta (Kipar, Angola, Kenija), do frontalno-partizanskih operacija širokih razmera (Kina, Jugoslavija, Vijetnam).

Saznanja o organizaciji oružanih snaga u partizanskom ratu, a pogotovu o načinu njihovog stvaranja, evoluciji i upotrebi, imaju veliki teorijski i praktični značaj, pre svega zato što ukazuju na raznovrsnost i izuzetno bogatstvo rešenja koja su primenjivana u ratnoj praksi.

Način stvaranja oružanih snaga u partizanskom ratu, po pravilu, značajno se razlikovao od načina stvaranja klasičnih oružanih snaga. Prve su stvarane tokom ratnih dejstava, tj. u neposrednoj „vatri oružane borbe“, dok su klasične armije opremane i obučavane u mirnodopskim uslovima, po sasvim drugim kriterijumima pa je tek ratna praksa trebalo da ih potvrdi ili ospori. Druga specifičnost se sastojala u tome što su se u partizanskom ratu oružane snage gotovo uvek stvarale postepeno i, najčešće, u dužem vremenskom razdoblju, pri čemu se započeti proces stvaranja i izgradnje obično završavao

istovremeno kada i sam rat. Po pravilu, taj proces je kontinuirano „tekao“ uzlaznom linijom, i to u svim domenima: brojnom i materijalno-tehničkom faktoru, iznalaženju raznovolikih oblika organizacije, usavršavanju sistema komandovanja i drugo.² Bilo je, međutim, i suprotnih slučajeva, kada je razvoj oružanih snaga definitivno zaustavljen na nižem nivou, pa je čak i slabio.³

Dinamika razvoja oružanih snaga u partizanskom ratu bila je uslovljena delovanjem brojnim unutrašnjih i spoljnih vojno-političkih činilaca, prvenstveno razmerama i intenzitetom oružane borbe i drugih oblika borbe i otpora. Od posebnog je značaja bio stepen (nivo) prethodne pripremljenosti, pre svega postojanje neophodnog kadrovske jezgra u obliku organizovanih i pripremljenih borbenih grupa ili manjih jedinica. One su omogućavale formiranje novih jedinica, ali je bila značajna i njihova uloga u organizovanju i izvođenju obuke, učvršćenju unutrašnjeg reda i discipline, političkom radu i organizovanju drugih aktivnosti u novoformiranim jedinicama.

Na osnovu analize načina otpočinjanja partizanskih ratova u prošlosti, može se zaključiti da su u svim partizanskim ratovima koji su otpočinjali bunama ili masovnim narodnim ustancima (Španija, Jugoslavija) oružane snage stvarane uporedo s izvođenjem prvih borbenih akcija i razvijane prema razvoju oružane borbe i organizovanju drugih oblika borbe i otpora. Međutim, tamo gde se partizanski rat pripremao u dužem vremenskom razdoblju ili se javljao kao nastavak prethodno vođenog rata (Kina, Vijetnam, Alžir), proces stvaranja oružanih snaga, po pravilu, počinjao je ranije, tako

² Krajem 1941. godine oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji imale su oko 80.000 boraca i bile su grupisane u 43 partizanska odreda i jednu brigadu. Brojno stanje je krajem 1942. povećano na 150.000 boraca, grupisanih u dva korpusa, devet divizija, 37 brigada i 45 odreda. Krajem 1943. godine NOV i POJ imali su oko 300.000 boraca – devet korpusa, 27 divizija, 109 brigada i 108 partizanskih odreda, a krajem 1944. godine – oko 500.000 boraca, grupisanih u 17 korpusa, 39 divizija, 51 brigadu i 107 partizanskih odreda (videti: N. Antić, S. Joksimović i M. Gutić, *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982).

³ U partizanskom ratu na Kipru (1956-1959) oružane snage su ostale do kraja rata na početnim oblicima vojne organizacije (grupe, desetine, vodovi). U Alžiru, međutim, nagli uspon oslobodilačke armije od početka ustanka (1. novembra 1954) do kraja 1957. godine, kada je imala oko 130.000 boraca, organizovanih u čete i bataljone, drastično je zaustavljen ofanzivom francuske armije (1959-1961), nakon koje je broj ustanika spao na ukupno oko 10.000 boraca, razbacanih u manje gerilske grupe (*Vojna enciklopedija*, tom I, str. 110).

da se u rat ulazilo s unapred pripremljenim (manjim ili većim) kontingentom borbenih jedinica, organizovanih komandi i drugih elemenata vojne organizacije. Najređe su se delovi „regularnih“ oružanih snaga neke zemlje, koje su prethodno vodile klasičan rat, planski ostavljali na okupiranim područjima s namerom da budu jezgro za stvaranje partizanskih oružanih snaga, odnosno za vođenje partizanskog rata.⁴ Osnovni razlog za to je, pre svega, odnos vladajuće klase prema partizanskom ratu i ratovanju, odnosno izraženo uverenje klasičnih ratnih doktrina i vojnih strategija da se odlučujući ratni ciljevi mogu ostvariti isključivo angažovanjem regularnih oružanih snaga i vođenjem oružane borbe po principima klasičnih frontalnih dejstava.

Kao i u svakom drugom, i u partizanskom ratu je kontinuirana popuna oružanih snaga imala izuzetan značaj, pogotovu ako su proklamovani radikalniji politički i vojni ciljevi. Taj problem je rešavan na različite načine, zavisno od uslova u kojima je otpočinjao i u kojima se vodio rat, pre svega od širine i intenziteta partizanskog pokreta, odnosno odlučnosti i spremnosti najširih slojeva stanovništva da se u takvom pokretu trajno i svestrano angažuju. Osnovni princip popune jedinica u gotovo svim partizanskim ratovima bio je dobrovoljnost. Ona je bila naročito izražena u početnom periodu rata, kada se nijedan drugi način popune nije mogao primenjivati, ali je u mnogim partizanskim pokretima ostala dominantan način popune sve do kraja rata. Naime, partizanski rat i partizanski način ratovanja pretpostavljaju apsolutnu dobrovoljnost svih aktera i učesnika, a pogotovu pripadnika oružanih formacija.

Drugi oblik popune oružanih snaga – *mobilizacija*, korišćen je obično u kasnijim fazama rata, kada je u pojedinim regijama stvarana veća slobodna teritorija, na kojoj su uspostavljane odgovarajuća civilna vlast i vojna organizacija, koje su mogle preuzeti tu funkciju. Međutim, princip dobrovoljnosti nije napušten čak ni u tim uslovima, između ostalog i zato što mnoge slobodne teritorije nisu mogle dugotrajnije da se održe,

⁴ U kinesko-japanskom ratu (1937-1945), na području koje su okupirali Japanci, kineska Vrhovna komanda je planski ostavila Osmu nacionalno-revolucionarnu armiju (oko 45.000 boraca) koja je kasnije, s novoformiranom Četvrtom armijom (12.000 boraca), vodila partizanski rat u pozadini neprijatelja (*Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 339).

a bilo je i područja na kojima se tokom rata nije mogla uspostaviti stabilnija slobodna teritorija.

Pored navedena dva osnovna načina popune vojnih formacija primenjivani su i drugi oblici i metodi regrutovanja boračkog i starešinskog sastava za partizanske jedinice, zavisno od toga u kakvim je opštim i posebnim uslovima vođen partizanski rat na nekoj teritoriji. U Sovjetskom Savezu, na primer, za vreme otadžbinskog rata (1941-1945), partizanske jedinice iza linije fronta popunjavane su tako što su na okupirana područja prebacivane manje ili veće grupe vojnika i starešina Crvene armije radi popune postojećih ili formiranja novih jedinica. Pri tome je bilo posebno značajno angažovanje određenih specijalista za čiju obuku na okupiranoj teritoriji nisu postojali potrebni uslovi. Nešto je drugačije bilo u partizanskim ratovima na tlu Jugoslavije, Vijetnama i Alžira. U njima su partizanske jedinice često popunjavane i ljudstvom koje je do pristupanja pokretu bilo u različitim kvislinškim ili kolonijalnim formacijama, a bilo je i slučajeva (Vijetnam, Alžir) da se na području susednih država od izbeglog stanovništva formiraju manje ili veće jedinice, koje su kasnije ubacivane na područja zahvaćena partizanskim ratom.

Struktura oružanih snaga u partizanskom ratu odražavala je ne samo osoben način njihovog stvaranja već i specifičnu funkciju osnovnih komponenata u pojedinim fazama njihovog razvoja. U većini partizanskih ratova, naročito onih koji su dostigli najviši nivo razvoja, oružane snage nisu imale strogo unificiranu globalnu strukturu, ni organizacijsku, ni formacijsku, vrste naoružanja kojima su bile opremljene pojedine kategorije jedinica i, što je posebno značajno – njihove uloge i zadatke. Bez obzira na različitu terminologiju koja se koristi za označavanje i tipizaciju pojedinih elemenata strukture oružanih snaga, čini se da je najprihvatljivija podela partizanskih vojnih formacija na teritorijalnu i operativnu komponentu.⁵

⁵ General Đap govori o tri kategorije oružanih snaga u vijetnamskom ratu: regularnim jedinicama, regionalnim jedinicama i narodnoj miliciji. Oružane snage u NOR-u u Jugoslaviji od kraja 1942. do početka 1945. godine činile su jedinice Narodnooslobodilačke vojske – kao operativna, i partizanski odredi – kao teritorijalna komponenta. Oružane snage Alžira imale su u unutrašnjosti tzv. redovnu vojsku (Muhezadini) i pomoćne jedinice (Musebilini), a u nekim susednim zemljama (Maroko, Tunis) i tzv. graničnu vojsku, koja je imala sve odlike operativne komponente.

Teritorijalna komponenta je najširi i najmasovniji oblik vojnog organizovanja stanovništva, a time i osnova za stvaranje i razvoj oružanih snaga u svakom partizanskom ratu. Obuhvata veliki broj različitih jedinica, formiranih na teritorijalnom principu, koje su sve vreme čvrsto vezane za matične teritorije na kojima su izvodile vojne i druge aktivnosti.

Formiranje teritorijalnih jedinica bilo je uslovljeno, pre svega, karakterom partizanskog rata i načinom njegovog vođenja, pri čemu je odlučujući vojni i politički značaj imalo doktrinarno opredeljenje o potrebi razvoja oružane borbe na celokupnoj teritoriji i njenoj stalnoj kontroli, makar i najmanjim snagama. U vezi s tim, usvajana su i odgovarajuća normativna dokumenta o organizaciji, ulozi, zadacima i načinu upotrebe teritorijalnih jedinica, pri čemu su izražavane sve specifičnosti koje su proizilazile iz uslova u kojima se vodio konkretni partizanski rat i dostignutog nivoa njihovog razvoja.⁶

Na osnovu iskustava stečenih u partizanskim ratovima u kojima je teritorijalna komponenta, organizaciono i funkcionalno, bila najrazvijenija, može se zaključiti da su jedinice i štabovi te kategorije oružanih snaga u osnovi „pokrivali“ četiri grupe zadataka: (1) izvođenje manjih borbenih akcija; (2) vojnu kontrolu teritorije; (3) zaštitu stanovništva, i (4) obezbeđenje funkcionisanja organa civilne vlasti i drugih institucija formiranih na slobodnim teritorijama. Kao najšira osnova vojnog organizovanja, snage teritorijalne komponente bile su, istovremeno, okosnica svih drugih oblika borbe i otpora stanovništva, posebno u područjima gde nisu bile formirane jedinice operativnog nivoa. U većini partizanskih ratova jedinice teritorijalne komponente bile su početni, a u nekim slučajevima i jedini oblik vojnog organizovanja, jer operativne jedinice nisu ni stvarane. Pokazalo se, naime, da se u određenim partizanskim ratovima ne mogu razvijati veće operativne

⁶ U strukturi oružanih snaga u kineskoj revoluciji postojali su, pored jedinica regularne vojske, i brojni partizanski odredi, odredi Crvene garde i jedinice narodne milicije. U partizanskom ratu u Jugoslaviji (1941-1945) teritorijalnu komponentu oružanih snaga činili su partizanski (gerilski) odredi, samostalni teritorijalni bataljoni, mesne straže, jedinice za obezbeđenje pri komandama mesta i pozadinskim ustanovama (bolnice, radionice i sl.), a u oslobodilačkom ratu vijetnamskog naroda – teritorijalni i mesni partizanski odredi, diverzantske grupe, jedinice „samoodbrane“ i drugo.

jedinice jer u postojećim vojnostrategijskim, prostornim i drugim uslovima ne mogu efikasno da dejstvuju.⁷

Činjenica da su u strukturi oružanih snaga u mnogim partizanskim ratovima zadržavane snage teritorijalne komponente i onda kada su već formirane krupne operativne formacije u prilog je tvrdnji da je formiranje teritorijalnih jedinica imanentno prirodi partizanskog rata i načinu njegovog vođenja, jer se osnovne funkcije i zadaci tih jedinica moraju kontinuirano obavljati, bez obzira na dostignuti stepen razvoja operativne komponente. S druge strane, one su bile osnovni činilac održavanja kontinuiteta oružane borbe i drugih oblika borbe i otpora i u slučajevima kada su operativne jedinice bile prisiljene da napuste određeno područje zbog protivdejstva protivnika, obavljanja krupnih operativno-strategijskih zadataka ili iz nekog drugog razloga. Osim za navedene funkcije i zadatke, jedinice teritorijalne komponente služile su i kao jezgro za formiranje određenih jedinica operativne komponente tako što su transformisane u kompletnom sastavu ili je njihovo ljudstvo služilo za popunu postojećih operativnih formacija. Tokom izvođenja manjih borbenih akcija one su sticale i dragocena borbena iskustva, koja su im kasnije omogućavala da se lako i brzo uklope u operativne sastave i uspešno obavljaju nove zadatke.

Operativnu komponentu oružanih snaga u partizanskim ratovima činile su eksteritorijalne, pokretne i najbolje opremljene jedinice, različite jačine i sastava, namenjene za izvođenje najsloženijih borbenih zadataka na bilo kojem delu jedinstvenog operativnog prostora.

Stvaranje i razvoj borbenih jedinica i sastava tog nivoa rezultat su saznanja da se ne mogu ostvarivati veći rezultati, u sukobu s jakim i savremeno opremljenim oružanim snagama protivnika, pogotovu ne radikalni ciljevi, isključivim angažovanjem jedinica teritorijalne komponente, bez obzira na njihov broj, jačinu i opremljenost, jer su im mogućnosti, s obzirom na čvrstu vezanost za matičnu teritoriju, znatno ograničene. Moralo se, dakle, raspolagati i određenim brojem dobro opremljenih i manevarski sposobnih jedinica, koje se, zavisno

⁷ U partizanskom ratu na Kipru oružane snage su se sastojale isključivo od gerilskih grupa, desetine i vodova formiranih na teritorijalnom principu, koje su sve vreme rata dejstvovale u zonama matičnih teritorija.

od potrebe, mogu angažovati za obavljanje složenih odbrambenih, napadnih i drugih zadataka u različitim borbenim, prostornim i vremenskim uslovima.

Vreme i način stvaranja, modaliteti organizacije, broj, vrsta i jačina jedinica, način njihovog objedinjavanja u više sastave i druga rešenja zavisili su, pre svega, od dinamike i dostignutog stepena razvoja svakog partizanskog rata ponao-sob, konkretnih potreba i drugih činilaca.⁸ U većini slučajeva jedinice operativne komponente stvarane su u kasnijim fazama rata, kada su već bili osigurani neophodni politički, vojni i materijalni uslovi. Pri tome je bilo naročito značajno postojanje relativno stabilnih slobodnih teritorija većeg obima, koje su imale višestruku ulogu i značaj. S jedne strane, bile su nezamenljiva pozadinska baza, na koju su se operativne jedinice mogle oslanjati u materijalno-tehničkom i zdravstvenom obezbeđenju, dok su, s druge strane, činile snažnu operativno-strategijsku osnovicu za pripremu složenijih borbenih dejstava upravo jedinica operativne komponente. Na osnovu analize celokupnog razvoja operativne komponente u strukturi oružanih snaga u partizanskim ratovima može se izvesti nekoliko opštih zaključaka: (1) da su stvaranje i izgradnja operativnih formacija bili uslovljeni potrebom da partizanski pokret raspolaže određenim brojem jedinica i sastava sposobnih da izvede krupna i složena borbena dejstva u višoj fazi rata; (2) da je postojala potreba da najviše vojno rukovodstvo raspolaže određenim kontingentom manevarski sposobnih snaga radi prenošenja strategijskog težišta i obavljanja zadataka operativno-strategijskog značaja na bilo kojem delu ratišta, i (3) da je postojao zahtev da se racionalizuju i olakšaju komandovanje i materijalno-tehničko obezbeđenje.

Stepen razvoja operativne komponente zavisio je od brojnih činilaca: dostignutog nivoa razvoja oružanih snaga, veličine, geostrategijskog položaja i opštih karakteristika prostora na kojem se rat vodi, veličine, stabilnosti i pripremljenosti slobodnih teritorija, intenziteta inostrane vojne pomoći, političke i vojne situacije u zemlji, kao i na širem regionalnom

⁸ U skladu s tim, operativna komponenta je dobijala i novi naziv: u kineskoj revoluciji – regularne jedinice Crvene armije (pukovi, divizije, korpusi i armije), u narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji – Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (brigade, divizije i korpusi), a u vijetnamskom oslobodilačkom ratu – regularna armija (samostalni pukovi i divizije).

i međunarodnom planu, i drugo. U nekim partizanskim ratovima (Jugoslavija, Vijetnam) snage operativne komponente dostizale su visok nivo razvoja kako po ukupnoj jačini i brojnosti jedinica i operativnih sastava, tako i po unutrašnjoj organizaciji, naoružanju i drugim kvantitativno-kvalitativnim karakteristikama.

Kvantitativni odnos između teritorijalne i operativne komponente u strukturi oružanih snaga zavisio je ne samo od usvojenog koncepta njihovog razvoja već i od mnoštva drugih uslova i činilaca. U slučajevima kada se u partizanski rat „ulazilo“ bez prethodno pripremljenih regularnih jedinica, odnosno kada je proces stvaranja oružanih snaga otpočinjao uporedo s izvođenjem prvih borbenih akcija (Jugoslavija), prvo su stvarane brojne teritorijalne jedinice, a tek u kasnijim fazama pristupilo se obrazovanju prvih operativnih formacija. Snage operativne komponente najčešće su dostizale najviši stepen razvoja u završnom periodu rata – kada je trebalo izvoditi složenija borbena dejstva i kada je, pored partizanskog, trebalo primenjivati i mnoge elemente frontalnog ratovanja. Dakle, odnos između teritorijalne i operativne komponente stalno se menjao u korist operativne komponente⁹ u partizanskim ratovima koji su imali kontinuirani razvoj i u kojima je oružana borba dostizala najšire razmere i bila najintenzivnija. I obratno, tamo gde je partizanski rat ostajao u okvirima „gerile“ – bez šire osnove i masovnijeg učešća stanovništva – teritorijalna komponenta je bila dominantna ne samo u početnom periodu već i tokom celog rata (bilo je slučajeva da su se već formirane jedinice operativne komponente morale transformisati u oblike teritorijalne organizacije).

Za partizansku vojsku nije bila karakteristična klasična podela na vidove (KoV, RM i RV), pa čak ni na rodove. Naime, oni su potpunije razvijani samo u partizanskim ratovima koji su dostigli najviši nivo. Manje pomorske i vazduho-

⁹ Krajem 1943. godine brojno stanje NOV i POJ iznosilo je oko 300.000 boraca. Od toga je u operativnim formacijama (28 divizija, odnosno 103 brigade) bilo skoro 230.000 boraca, a u teritorijalnoj komponenti (partizanski odredi i manje lokalne jedinice) nešto više od 40.000 boraca, odnosno samo dve desetine ukupnog brojnog stanja. Sličan odnos je bio i u oslobodilačkoj armiji Južnog Vijetnama 1967-1970. godine; u sastavu tzv. regularne armije (20 divizija, 13 samostalnih pukova i 17 samostalnih bataljona) nalazilo se 340.000, a u jedinicama teritorijalne komponente oko 100.000 boraca.

plovne jedinice koje su formirane u nekim partizanskim ratovima nisu mogle imati ulogu i značaj koji imaju ti vidovi u klasičnim ratovima, ali se to od njih nije ni očekivalo. Dejstva pomorskih snaga uvek su bila intenzivnija i šireg obima od „vazduhoplovne podrške“, a u nekim partizanskim ratovima (Jugoslavija) dejstva na moru su bila čak značajan elemenat vojne i političke strategije. Slično su razvijani i elementi rodovskih jedinica i nekih službi (intendantska, sanitetska, tehnička i saobraćajna). Njihovi začeci su приметni u mnogim partizanskim ratovima već u početnoj fazi razvoja oružanih snaga, ali je njihovo organizacijsko, kadrovsko i strukturno formiranje u celovite rodove i službe ostvareno samo u partizanskim ratovima u kojima su najviši nivo razvoja dostigle oružane snage u celini.

Teritorijalna komponenta, po oblicima organizacije, formacijskim karakteristikama, kvantitetu i kvalitetu naoružanja i opreme, bila je raznovrsnija i fleksibilnija od operativne, s obzirom na njeno mesto, ulogu, način stvaranja i uslove u kojima je obavljala svoje zadatke. Raznovrsnost rešenja u strukturi i organizaciji teritorijalne komponente ogledala se ne samo u jačini i sastavu pojedinih jedinica već i u njihovom grupisanju i regionalnom povezivanju, organizaciji komandovanja i snabdevanja, i svim drugim elementima.¹⁰ Jedinice koje su pripadale toj komponenti imale su različit stepen stalnosti: neke od njih su zadržavale isti oblik sve vreme rata, dok su druge „nestajale“ zato što su transformisane u operativne jedinice ili zato što u prvobitnom obliku nisu mogle da opstanu na datom prostoru. U nekim partizanskim ratovima (Vijetnam, Alžir, Kipar) pojedine formacije lokalnih teritorijalnih jedinica postojale su samo u toku izvođenja određenih akcija, posle čega su se stapale sa stanovništvom, a njihovi pripadnici su nastavljali da se bave svojim svakodnevnim poslovima.

Za razliku od teritorijalne, operativna komponenta je bila nešto više unificirana – kako oblici organizacije i formacijske karakteristike jedinica, tako i naoružanje, način objedinjavanja u više sastave, komandovanje itd. Neki njeni elementi su se približavali klasičnoj organizaciji oružanih snaga: oblik, vrsta

¹⁰ Od ukupno 541 partizanskog odreda, koliko ih je formirano od 1941. do 1945. u Jugoslaviji, bataljonski sastav imala su 172, četni – 92, a 277 odreda su po broju boraca bili manji od čete.

i tip jedinice – bataljon, brigada, divizija; unutrašnja podela i organizacija; brojno stanje i naoružanje; sistem komandovanja, i drugo. Naročito su takva obeležja imale jedinice operativne komponente u partizanskim ratovima (Kina, Jugoslavija, Vijetnam) u kojima su oružane snage dostigle najviši nivo.

Bataljon je bio početni i najmasovniji oblik jedinica operativne komponente oružanih snaga u svim razvijenijim partizanskim ratovima. Izuzetna borbena i funkcionalna svojstva pokazao je i u situacijama kada je bio najviša jedinica u strukturi operativne komponente (Alžir) i kada je služio kao osnov za formiranje i razvoj viših oblika organizacije (puk, brigada, divizija), odnosno formiranje privremenih taktičkih i operativnih sastava (taktička grupa, operativna grupa i dr.).

Za partizanski način ratovanja bataljon je bio veoma pogodna formacija, pre svega zbog svoje jačine (250-500 boraca), sastava (3-5 četa sa manjim pratećim delovima) i pokretljivosti (nije imao motornih vozila i teškog naoružanja). To mu je omogućavalo brzo kretanje i manevrisanje, čak i po besputnom terenu, kao i izvođenje samostalnih akcija u složenim borbama i složenim meteorološkim i zemljišnim uslovima.

Brigada je bila viši oblik organizacije oružanih snaga u partizanskim ratovima koji su dostigli izuzetan nivo razvoja. Zbog jačine (800-1.500 boraca), sastava (3-5 bataljona), naoružanja i stepena pokretljivosti, ta kategorija jedinica bila je respektovana u uslovima partizanskog ratovanja zbog sposobnosti ne samo da izvodi brze pokrete i složene borbene akcije (napade na gradove) već i da se uspešno suprotstavi jakim snagama protivnika uz primenu, po potrebi, i frontalnih dejstava.¹¹

Izvođenje brzih pokreta i složenih manevara relativno snažnom jedinicom kakva je brigada bilo je značajna pretpostavka za prelazak sa elementarnih na složenija borbena dejstva, naročito u razvijenijoj fazi partizanskog rata, kada su se morali planirati i realizovati radikalniji politički i vojni ciljevi. Kao samostalna formacija, a pogotovu kada je bila objedinjena u više sastave, brigada je bila pogodna upravo za takve

¹¹ U sastavu oružanih snaga FLNO u Južnom Vijetnamu, pored naziva brigada, pominje se i samostalni puk, koji je po jačini i ulozi bio isto što i brigada.

zadatke, što je potvrđeno u brojnim partizanskim ratovima (Jugoslavija, Vijetnam itd.).

Divizija brigadnog (pukovskog) sastava javljala se u strukturi oružanih snaga samo u nekim partizanskim ratovima, i to u njihovoj razvijenijoj fazi.¹² U Vijetnamu i Albaniji ona je bila i najviša jedinica u strukturi oružanih snaga.

U svom sastavu divizija je obično imala 3-4 brigade (puka) i određeni broj rodovskih jedinica (artiljerija, inženjerija, protivavionska artiljerija i dr.), kao i odgovarajuće jedinice za pozadinsko obezbeđenje, vezu i druge elemente. Njena jačina bila je različita, u širokom rasponu od 5.000 do 10.000 boraca, što je zavisilo, pre svega, od dostignutog stepena razvoja partizanskog rata.

Iskustva iz partizanskih ratova u kojima su se u strukturi oružanih snaga pojavljivale divizije pokazuju da one, ipak, nisu bile pogodne formacije za vođenje takvog rata, čak i u slučajevima kada je on dostizao visok nivo razvoja. Naime, partizanska divizija najčešće nije mogla kontinuirano da dejstvuje kao celina, pogotovu u sukobu s protivnikom koji je imao snažnu avijaciju, helikoptere, artiljerijsko-raketno naoružanje i druga borbena sredstva kojima je mogao tako glomaznoj formaciji da nanosi velike gubitke. U narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji divizije su dejstvovalе kao kompaktna celina, najčešće prilikom napada na gradove i veća naseljena mesta, a u intervalu između takvih akcija brigade su, po pravilu, operisale samostalno, bez tešnje međusobne prostorno-vremenske povezanosti i neposrednog sadejstva. Bilo je i primera privremenog rasformiranja divizija kada nisu mogle da dejstvuju kao celina (Južni Vijetnam).

Korpus je bio formiran samo u nekim partizanskim ratovima (Jugoslavija i Grčka), zbog čega se o njemu i ne može govoriti kao o standardnom elementu u strukturi partizanskih oružanih snaga. Iskustva o korpusima, kao operativno-teritorijalnim sastavima, stečena u narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji pozitivna su u gotovo svim domenima.

*

¹² Osim u kineskoj Crvenoj armiji, divizije su bile formirane u NOV Albanije (osam divizija), u NOV Jugoslavije (52 divizije), u NOV Grčke-Elas (10 divizija) i u oružanim snagama FLNO Južnog Vijetnama (20 divizija).

U vezi s organizacijsko-formacijskim karakteristikama jedinica i sastava teritorijalne i operative komponente u partizanskom ratu značajna su još dva zapažanja. Prvo, partizanska organizacija bila je izuzetno elastična, odnosno postojala je težnja da se formacija svake jedinice i sastava osposobi za brzo prilagođavanje novonastalim uslovima i promenama do kojih je dolazilo u procesu vođenja rata, bilo da se radi o njihovoj transformaciji uzlaznom ili silaznom linijom. Drugo, odnos između borbenog i neborbenog dela u strukturi svake jedinice utvrđivan je uvek tako da se za neborbene funkcije (snabdevanje, zbrinjavanje, obezbeđenje, administracija i drugo) odvoji samo neophodan broj ljudi, a svi ostali bili su uključeni u „borbeni ešelon“. Time su borbeni efektivni svake jedinice uvećavani do krajnjih granica, što je bila izuzetna prednost u sukobima sa snagama neprijatelja, koje su za razne neborbene funkcije morale odvajati trećinu, a nekad i polovinu ukupnih efektivna. Takva rešenja bila su moguća, pre svega, zato što su se oružane snage u partizanskom ratu maksimalno, a u nekim domenima i potpuno, oslanjale na teritoriju i narod, odnosno na institucije i kapacitete stvorene na slobodnim teritorijama.

PRIPREMA I UREĐENJE TERITORIJE

Priprema i uređenje teritorije čine jednu od najznačajnijih komponenata sveukupne vojne organizacije u svakom partizanskom ratu, pogotovu kada on poprimi šire razmere i dostigne viši nivo razvoja. Dobra vojna organizacija slobodnih ili poluslobodnih teritorija, u suštini, bitna je pretpostavka za uspešno vođenje oružane borbe u partizanskom ratu, ali i za organizovanje svih drugih aktivnosti (političke, ekonomske, proizvodne), koje imaju najveći uticaj na vođenje, pa i konačni ishod rata. Zbog toga je provođenje određenih mera na planu uređenja teritorije otpočinjalo istovremeno s prvim borbenim akcijama, a u nekim slučajevima i znatno ranije.

Iz problematike vezane za pripremu i uređenje teritorije posebno su značajna saznanja iz domena operativno-teritorijalne podele, organizacije vojnopozadinske vlasti i izgradnje vojne infrastrukture.

O *operativno-teritorijalnoj podeli* prostora na kome se priprema i vodi partizanski rat odlučuje najviše vojno i političko rukovodstvo u okviru ukupne pripreme teritorije. Istovremeno, to je značajan elemenat u sistemu rukovođenja i komandovanja.

Podela ukupnog prostora na određene operativno-teritorijalne celine sprovodila se prema usvojenoj političkoj i vojnoj strategiji i, po pravilu, bila je determinanta najznačajnijim osobenostima geografskog prostora (veličina, oblik, prirodne, urbane i demografske karakteristike), kao i konkretnim političkim, vojnostrategijskim i drugim uslovima u kojima se pripremao i vodio rat. Osim navedenih, na operativno-teritorijalnu podelu su uticali i drugi činoci: nasleđena ili novouspostavljena političko-administrativna podela državnog prostora, ranija vojnoteritorijalna podela i organizacija, tradicija itd. Sve je to morala da uzme u obzir vojna strategija da bi se – na osnovu analize međusobne povezanosti i uticaja pojedinih činilaca – došlo do optimalnih rešenja koja odgovaraju prirodi konkretnog partizanskog rata.

Fizičke karakteristike prostora ispoljavale su se kao skup različitih geografskih elemenata (veličina, oblik, reljef, klima, stanovništvo i dr.), od kojih svaki pojedinačno, ali i u međusobnoj povezanosti, snažno utiče na rešavanje svih problema vojne organizacije, time i na pripremanje i uređenje teritorije za vođenje rata. Ta grupa činilaca se ispoljava kao jedan od značajnih elemenata opštih političkih i vojnostrategijskih uslova u kojima se pripremao i organizovao partizanski rat i predstavljala je konkretno stanje na određenom prostoru (okupacija, kolonijalna vlast, građanski rat i sl.), koje se moralo uzimati u obzir prilikom razmatranja svih problema vojne organizacije.

Političko-administrativna podela državne teritorije – nasleđena ili novouspostavljena – obično je preuzimana kao moguća varijanta i za novu operativno-teritorijalnu podelu u partizanskom ratu, jer je to značajno olakšavalo rukovođenje celokupnim pokretom i, što je posebno značajno, omogućavalo efikasnije rešavanje svih problema materijalno-tehničkog obezbeđenja i zbrinjavanja, popune, mobilizacije i komandovanja oružanim snagama, naročito u teritorijalnoj komponenti.

Operativnim potrebama, odnosno zahtevu da svaki segment vojnoteritorijalne podele istovremeno pruža najpovoljnije uslove za vođenje oružane borbe, pridavan je poseban značaj. One su često bile odlučujući činilac pri utvrđivanju operativno-teritorijalne podele, jer su se zasnivale na najznačajnijem opredeljenju – stvaranju najpovoljnijih uslova za razvoj i borbenu upotrebu oružanih formacija na određenom prostoru.

Na osnovu navedenih i drugih kriterijuma i činilaca, operativno-teritorijalna podela u pojedinim partizanskim ratovima bila je veoma različita po broju i veličini pojedinih segmenata, kao i po njihovim međusobnim odnosima, stepenu stalnosti i drugim karakteristikama.¹³ Operativno-teritorijalna podela bila je najčešće hijerarhijski ustrojena, što znači da su u njenoj strukturi prvi segmenti (celine) imali svojstva strategijsko-operativnih kategorija, a njihovi sastavni delovi operativni taktički nivo i značaj. Drugu specifičnost činio je visoki stepen fleksibilnosti pri ustrojavanju pojedinih komponenata operativno-teritorijalne podele, jer je to obezbeđivalo brzo prilagođavanje novonastalim potrebama i zahtevima, posebno u partizanskim ratovima koji su se kontinuirano razvijali. Međutim, bez obzira na potrebu za stalnim prilagođavanjem, zahtev da se operativno-teritorijalnom podelom obuhvati celokupan državni prostor bio je stalan i nezaobilazan u svim situacijama i sprovedenim reorganizacijama.

Organizacija vojnopozadinske vlasti bila je, na osnovu jugoslovenskog iskustva, takođe značajna komponenta ukupne vojne organizacije u partizanskom ratu.¹⁴ Istina, formiranje vojnopozadinskih organa nije karakteristika vojne organizacije samo u partizanskom ratu, niti se delovanje organa te vlasti ostvaruje samo u ratnim uslovima. Naprotiv, takva organizacija se stvara, pre svega, za obavljanje odgovarajućih poslova

¹³ U NOR-u u Jugoslaviji prve celine operativno-teritorijalne podele bila su područja koja su pokrivali glavni štabovi (Slovenija, Hrvatska, Srbija, BiH, Makedonija, Crna Gora, Vojvodina, Kosovo i Sandžak), i operativne zone, odnosno pojedini korpusi. U vijetnamskom ratu čitava teritorija bila je podeljena na devet operativnih zona, koje su obuhvatale 33 provincije, koje su bile administrativne jedinice i, istovremeno, segmenti operativno-teritorijalne podele. U alžirskom ratu teritorija je bila podeljena na šest vilaja, koje su bile elementi operativne, ali i administrativne podele.

¹⁴ U literaturi o najznačajnijim partizanskim ratovima (Kina, Vijetnam, Alžir, Grčka) nema podataka o posebnoj organizaciji vojnopozadinske vlasti, mada se govori o funkcijama i zadacima (popuna, pozadinsko obezbeđenje, kontrola teritorije, zaštita stanovništva i dr.) koje su obavljali određeni civilni ili vojni organi.

u mirnodopskom periodu, a nastavlja da deluje (ukoliko za to postoje uslovi) i u ratu.

Iz iskustava i saznanja stečenih u narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji (1941–1945) može se zaključiti da je stvaranje posebne organizacije vojnopozadinskih vlasti bilo uslovljeno mnogim političkim i vojnim činiocima, od kojih su dva najznačajnija: prvo, potreba da se u okviru oružanih snaga stvori posebna struktura koja će Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede organizovano i kontinuirano povezivati sa narodom, organima nove narodne vlasti i masovnim antifašističkim organizacijama, i drugo – neophodnost da se komande i štabovi jedinica NOV i POJ u najvećoj meri oslobode obavljanja nekih vojnopozadinskih funkcija – snabdevanja, popune, zaštite stanovništva itd., kako bi se u potpunosti mogli posvetiti vođenju oružane borbe, što je bilo od posebnog značaja s obzirom na uslove u kojima je rat vođen.

Organizacija vojnopozadinske vlasti u Jugoslaviji otpočela je istovremeno sa formiranjem prvih vojnih jedinica i izvođenjem prvih borbenih akcija, da bi početkom 1944. godine, posle stvaranja korpusnih vojnih oblasti – izrasla u celovit i zaokružen sistem.¹⁵ Odgovarajućim normativnim dokumentima bili su precizno utvrđeni zadaci i nadležnosti organa vojnopozadinske vlasti u okviru obavljanja svih pozadinskih funkcija, kao i njihov odnos prema štabovima vojnih jedinica i organima civilne vlasti. U strukturi vojnopozadinskih organa postojala su tri nivoa: vojna oblast, vojno područje i komanda mesta. Vojna oblast je, u principu, pokrivala teritoriju jednog korpusa (odnosno divizije ako na nekom području korpus nije bio formiran), a vojno područje teritoriju jednog sreza ili većeg grada.

Osnovni zadaci organa vojnopozadinske vlasti bili su: (1) popuna jedinica NOV i POJ ljudstvom, stokom i materijalnim sredstvima; (2) prikupljanje, skladištenje i čuvanje borbenih i drugih sredstava; (3) organizacija obuke omladine; (4) vojna kontrola slobodnih teritorija i (5) zaštita stanovništva, organa vlasti i drugih institucija na slobodnoj teritoriji.

¹⁵ U toku NOR-a u Jugoslaviji je formirana 21 vojna oblast, 90 vojnih područja, 467 komandnih mesta i 10 komandi gradova (N. Anić, S. Joksimović i M. Gutić, *Isto*, str. 862).

Popuna jedinica NOV i POJ ljudstvom, stokom i materijalnim sredstvima ostvarivala se tako što su odgovarajući (mobilizacijski) organi vojnopozaadinskih vlasti, u dogovoru s organima civilne vlasti i komandama i štabovima oružanih snaga, prikupljali ljudstvo, stoku, zaprežna i druga materijalna sredstva u određenim rejonima i raspoređivali ih u jedinice. Na sličan način su prikupljane, skladištene, održavane i distribuirane životne namirnice, borbena sredstva, sanitetski materijal i druge potrebe, s tim što su organi vojnopozaadinske vlasti bili odgovorni za stručne poslove, naročito kada se radilo o skladištenju i održavanju tih sredstava. Organi vojnopozaadinskih vlasti bili su obavezni da za obuku omladine formiraju omladinske jedinice i specijalizovane vojne, političke, sanitetske i druge kurseve, i neposredno rukovode njihovom obukom pre nego što se ljudstvo rasporedi u borbene jedinice.

Vojna kontrola slobodnih teritorija, kao jedna od funkcija organa vojnopozaadinskih vlasti, ostvarivana je tako što su odgovarajući organi i jedinice pod njihovom komandom stalno kontrolisali teritoriju i intervenisali u slučajevima kada bi okupator i domaći kvislinzi preduzimali određene aktivnosti – diverzantske, obaveštajne, terorističke i slično, što je bila uobičajena pojava. Ta funkcija vojnopozaadinskih organa bila je izuzetno značajna, naročito u slučajevima kada na slobodnoj teritoriji nije bilo jedinica NOV i POJ koje su se mogle angažovati za neutralisanje neprijatelja. Sa funkcijom kontrole teritorije bila je neposredno povezana zaštita stanovništva. Ostvarivana je tako što su izgrađivana skloništa za zaštitu od dejstva iz vazdušnog prostora, organizovani zbegovi nenaoružanog stanovništva prilikom napada neprijateljskih snaga, preduzimane raznovrsne mere radi zaštite organa narodne vlasti, proizvodnih kapaciteta i bolnica, angažovane lokalne jedinice, straže i patrole da bi se zaštitilo stanovništvo prilikom izvođenja poljoprivrednih i drugih radova, i drugo. Organi vojnopozaadinskih vlasti bili su, istovremeno, i neposredni organizatori i izvršioci svih tih zadataka, naročito u slučajevima kada je bila neophodna veća stručnost i vojna zaštita. U aktivnostima koje su provodili organi civilne vlasti, vojnopozaadinske vlasti su, po pravilu, bile stručni konsultanti i koordinatori, posebno prilikom usklađivanja delovanja više činilaca na određenom prostoru.

Izgradnja vojne infrastrukture bila je značajna komponenta pripreme i uređenja teritorije u svakom partizanskom ratu, prvenstveno zato što se oružane snage nisu mogle oslanjati na stabilnu i uređenu pozadinu sa svim elementima infrastrukture. Zbog toga su, uporedo sa stvaranjem prvih slobodnih teritorija, nastajali i odgovarajući proizvodni, uslužni, saobraćajni, zdravstveni, radionički i drugi kapaciteti i objekti kao elementi vojne strukture na koju su se oslanjale jedinice oružanih snaga u procesu pripreme i izvođenja borbenih dejstava. Njihov broj, kapacitet, vreme, mesto i način izrade, kao i način funkcionisanja, zavisili su od mnogih činilaca, pre svega od stepena razvoja konkretnog partizanskog rata, odnosno veličine i stabilnosti slobodnih teritorija.

Najvažnije aktivnosti u procesu izgradnje vojne infrastrukture u partizanskim ratovima mogu se podeliti na šest kategorija: (1) izgradnju i održavanje saobraćajnih objekata; (2) izgradnju bolnica i drugih zdravstvenih objekata; (3) izgradnju aerodroma i luka; (4) izgradnju skladišta; (5) izgradnju skloništa i drugih objekata za zaštitu, i (6) izgradnju proizvodnih i radioničkih kapaciteta.

Izgradnjom i održavanjem saobraćajnih objekata bile su obuhvaćene manje ili veće deonice putne mreže i železničkih pruga, kao i uređenje rečnih tokova i objekata na njima (mostovi, rečni prelazi, stanični objekti i dr.). Izgradnja odgovarajuće saobraćajne strukture bila je posebno značajna u partizanskim ratovima koji su dostizali visok nivo razvoja i u kojima je trebalo obezbediti što povoljnije uslove za kretanje, koncentraciju i manevar krupnih jedinica, kao i dotur materijalnih i drugih sredstava za pripremu i izvođenje borbenih dejstava.¹⁶

Izgradnja bolnica i drugih zdravstvenih objekata otpočinjala je najčešće uporedo s izvođenjem prvih borbenih akcija, a u kasnijim fazama rata na slobodnim teritorijama i u partizanskim bazama razvijen je celovit sistem, s različitim bolnicama, ambulantama i drugim zdravstvenim ustanovama za prihvatanje, lečenje i oporavak pripadnika oružanih snaga, a

¹⁶ Takvu ulogu imao je, na primer, tzv. Hošiminov put, koji je polazio sa teritorije Severnog Vijetnama i, preko Laosa i Kambodže, vodio u Južni Vijetnam (dug oko 400 km). Na njegovoj izgradnji i održavanju u pojedinim periodima bilo je angažovano više od 50.000 ljudi (prema američkim izvorima). Prema opštoj oceni, taj put je imao strateški značaj za oslobodilačku armiju.

nekad i stanovništava sa slobodnih teritorija. Zdravstvene ustanove su razvijane ili u stacionarnim (barake, škole, veće stambene i druge zgrade) ili u posebno izgrađenim podzemnim objektima i pećinama koje su za tu svrhu prilagođavane.¹⁷

Aerodromi i luke, kao element vojne infrastrukture, izgrađivani su samo u nekim partizanskim ratovima.¹⁸ Zapravo, radilo se o uređenju manjih ili većih travnatih površina za poletanje i sletanje uglavnom transportnih, a u nekim slučajevima i određenih vrsta borbenih aviona. Na moru, jezerima i većim rekama uređivane su manje luke za prihvata i opsluživanje manjih brodova, s određenim elementima zaštite i obezbeđenja.

Izgradnja skladišta za smeštaj, održavanje i čuvanje naoružanja, municije, minskoeksplozivnih i drugih borbenih, kao i različitih neborbenih sredstava (hrana, sanitetski materijal, odeća i obuća) bila je karakteristična gotovo za sve partizanske ratove, bez obzira na njihove razmere i dostignuti nivo razvoja, jer je obezbeđenje minimalnih količina tih sredstava bilo značajna pretpostavka za izvođenje borbenih akcija. U te objekte skladištena su sredstva zaplenjena od protivnika, proizvedena u sopstvenim pogonima i radionicama ili dobijena od saveznika. Kao bolnički objekti, i skladišta su razvijana u nadzemnim stacionarnim pokretnim objektima, ali i u podzemnim objektima specijalno građenim ili prilagođavanim.

Razna skloništa i drugi objekti za zaštitu i borbena dejstva izgrađivani su u okviru razvoja vojne infrastrukture, posebno u onim partizanskim ratovima u kojima je oružana borba bila kontinuirana, a borbena dejstva dostizala najveći intenzitet. Pored raznih vrsta skloništa koja su služila za zaštitu od dejstava avijacije, građeni su i različiti objekti za vlastito dejstvo: odbrambeni položaji, objekti za vatreno dejstvo, komandovanje i vezu, i minska polja i objekti za zaprečavanje, naročito u područjima i rejonima koji su bili najznačajniji sa

¹⁷ U NOR-u u Jugoslaviji sistem partizanskih bolnica pokrivao je gotovo sve krajeve i oslobođene teritorije. Na primer, *Bosansko-petrovački bolnički bazen*, obrazovan u drugoj polovini 1942. godine, sačinjavalo je nekoliko bolnica, ukupnog kapaciteta oko 1.500 postelja, a sličnu funkciju imala je i tzv. Centralna bolnica u Petrovoj gori. U Sloveniji je izgrađeno čak 60 *tajnih* bolnica, u kojima je lečeno oko 22.000 ranjenika i bolesnika, a u drugoj polovini 1943. u Slavoniji je postojalo 25 partizanskih bolnica raznog profila, za oko 1.000 ranjenika (*Vojna enciklopedija*, tom I, str. 684-687).

¹⁸ Na slobodnim teritorijama u Jugoslaviji postojala su 1944. godine 22 aerodroma: u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori po tri, u Srbiji i Hrvatskoj – sedam, i u Sloveniji – dva.

stanovišta uspešnog vođenja oružane borbe i odbrane slobodne teritorije.

Bez izgradnje proizvodnih i radioničkih kapaciteta partizanski rat je nezamisliv,¹⁹ pa je njihova izgradnja otpočinjala uporedo s izvođenjem prvih borbenih akcija, a širila se uporedo s razvojem oružane borbe i oružanih snaga. Najčešće su formirane radionice za opravku i izradu naoružanja, municije i druge ratne opreme, zatim za izradu odeće i obuće, proizvodnju i preradu namirnica, za potrebe sanitetske službe itd. Proizvodni pogoni su otvarani tek kada bi se obezbedili neophodni tehnički uslovi (odgovarajuće mašine) i sirovine, što se moglo ostvariti samo na stabilnijim slobodnim teritorijama. Osim navedenih aktivnosti, na slobodnim teritorijama su izgrađivani objekti vojne infrastrukture: centri veze, relejne stanice, stalne telefonske linije, stanice za osmatranje i obaveštavanje itd.

Za izgradnju objekata infrastrukture najodgovorniji su bili organi vojnopozadinske vlasti, odnosno odgovarajuće komande i štabovi jedinica teritorijalne komponente, kao i organi civilne vlasti na slobodnoj teritoriji. Svi su oni imali zadatak da održavaju postojeće i neprekidno razvijaju nove objekte i elemente infrastrukture, a s širenjem oružane borbe taj zadatak je postajao sve značajniji.

Sva istraživanja o osobenosti vojne organizacije u partizanskim ratovima upućuju na zaključak da su priprema i uređenje teritorije za vođenje oružane borbe gotovo u svim partizanskim ratovima bile izuzetno složena i kompleksna delatnost. Činila su je tri značajna elementa: operativno-teritorijalna podela, sistem organizacije vojnopozadinskih vlasti i izgradnja vojne infrastrukture, ali je obuhvatala i mnoge druge delatnosti koje su se mogle provoditi u ratnim uslovima. Bez svega toga vođenje oružane borbe, posebno širih razmera, bilo je nemoguće, naročito u sudaru s izrazito nadmoćnijim protivnikom.

¹⁹ Najbrojnije i najraznovrsnije radionice organizovane su u partizanskim pokretima u Jugoslaviji i Vijetnamu. U narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji (1941-1945) postojali su čitavi sistemi proizvodnih i radioničkih kapaciteta na slobodnim teritorijama (naročito u Sloveniji i Bosanskoj krajini), a u jednoj od njih – tehničkoj radionici br. 1 Glavnog štaba NOV Hrvatske, radilo je juna 1943. oko 400 radnika. Do kraja 1943. godine opravili su 150 artiljerijskih oruđa, 317 puškomitraljeza, 97 mitraljeza i oko 2.000 pušaka (*Vojna enciklopedija*, tom VII, str. 642-645).

NEKE KARAKTERISTIKE VOJNOG RUKOVOĐENJA

U partizanskom, kao i u svakom drugom ratu, vojno rukovođenje je značajan segment ukupne vojne organizacije i jedna od njenih osnovnih funkcija.²⁰ Primerena izgradnja i funkcionisanje vojnog rukovođenja istovremeno je i jedna od najznačajnijih pretpostavki ne samo za odgovarajuću upotrebu oružanih snaga već i za uspešno ostvarivanje konkretnih vojnih i političkih ciljeva, pa i vođenja partizanskog rata u celini.

Organizacija i funkcionisanje sistema vojnog rukovođenja u celini, kao i svake njegove delatnosti pojedinačno, u partizanskom ratu je veoma složeno, jer se ostvaruje u izuzetno teškim vojnostrategijskim i borbenim uslovima i, što je posebno značajno, s veoma ograničenim kadrovskim i materijalno-tehničkim mogućnostima. Sistem vojnog rukovođenja organizuje se, najčešće, kada protivnik (okupator, kolonijalna vlast itd.) čvrsto kontroliše celokupnu državnu teritoriju ili njen veći deo, posebno gradove, veće industrijske centre, saobraćajni sistem, informativne medije i druge objekte infrastrukture, što otežava ili potpuno onemogućava svako značajnije komuniciranje (u procesu organizovanja) i funkcionisanja tog sistema. Osim toga, postoje i dve nepovoljne okolnosti: brojni subjekti (jedinice i vojne komande, politički organi, uporišta, i drugo) razmešteni na izuzetno širokom prostoru, najčešće bez minimalnih sredstava veze, i nedostatak osposobljenih vojnika i političkog kadra svih profila i specijalnosti, što je dodatni otežavajući činilac u procesu stvaranja i organizovanja komandi i štabova.

Zbog svih tih i brojnih drugih razloga sistem vojnog rukovođenja u partizanskom ratu izgrađuje se, po pravilu, postepeno i neravnomerno, naročito u teritorijalnom i strukturnom pogledu (pojedini nivoi). U istoriji partizanskih ratova ni u jednoj zemlji, čak ni u uslovima sveopšteg partizanskog pokreta (na primer, u Jugoslaviji), nije istovremeno u svim

²⁰ Vojno rukovođenje je delatnost starešina i komandi (štabova, uprava) na usmeravanju organizacijskih jedinica i pojedinaca u procesu ostvarivanja ciljeva postavljenih vojnoj organizaciji. Ono je jedna od funkcija vojne organizacije, a izražava se usmeravanjem i vođenjem poslova i ljudi u obavljanju zadataka, odnosno ostvarivanju postavljenih ciljeva. Kao organizacijski proces, vojno rukovođenje čini pet međusobno zavisnih funkcija: planiranje, organizovanje, komandovanje, koordinacija i kontrola. Komandovanje je funkcija rukovođenja kojom se dodeljuju zadaci potčinjenim jedinicama i organima. (B. Jovanović, *Uvod u teoriju vojnog rukovođenja*, VIZ, 1984, str. 8 i 129).

krajevima i regijama došlo do relativno podjednakog razvoja vojnih formacija i drugih elemenata oružane borbe, pogotovu na sva tri nivoa: strategijskom, operativnom i taktičkom. Za izgradnju sistema vojne organizacije važila su, u osnovi, ista pravila kao i za sve druge aspekte partizanskog ratovanja: nacionalni, politički, istorijski i klasni uticaj svih relevantnih činilaca.

Druga značajna karakteristika sistema vojnog rukovođenja u partizanskom ratu jeste njegova najtešnja povezanost, uz delimičnu integrisanost, za sistem političkog rukovođenja ne samo na strategijskom već i na svim ostalim nivoima rukovođenja. Komande i štabovi partizanskih jedinica, po pravilu, razvijali su se iz odgovarajućih političkih rukovodstava, a funkcionisanje svakog elemenata sistema vojnog rukovođenja najčešće se ostvarivalo u tesnoj saradnji s odgovarajućim organima političkog rukovođenja.²¹ To je bilo karakteristično naročito za početni period rata, mada je princip stalne saradnje i koordinacije zadržavan čak i u kasnijim fazama, kada su bili razvijeni svi organi tzv. civilne strukture i svi nivoi vojne organizacije. Razlog za to je činjenica da partizanski rat, po pravilu, ne pripremaju i ne organizuju klasični vojni organi (generalštab, visoke komande i dr.), već, najčešće, rukovodstva političkih pokreta i partija, te se i njihov kadar nužno pojavljivao kao jezgro za formiranje određenih komandi i organa vojnog rukovođenja.

Struktura sistema vojnog rukovođenja u partizanskom ratu uvek je određena globalnom strukturom ukupne vojne organizacije, pre svega ustroјstvom oružanih snaga kao njenim najvažnijim elementom. Postojanje teritorijalne i operativne komponente u strukturi oružanih snaga značajno je opredeljivalo sistem vojnog rukovođenja, jer je u svakoj od te dve komponente razvijan odgovarajući broj komandi, štabova i drugih organa, u čijoj je nadležnosti bilo rukovođenje jedinicama i ustanovama te komponente.²²

²¹ Prezidijum Centralnog komiteta Nacionalnog fronta Južnog Vijetnama (FLNO) bio je ne samo političko već i najviše vojno rukovodstvo, odnosno istovremeno najviši organ i vojnog i političkog rukovođenja. Izvršni komitet Nacionalnog saveta alžirske revolucije (CNRA) u sastavu je imao Komitet za vojne operacije kao najviše vojno rukovodstvo. Glavni štab NOPO Jugoslavije razvio se iz Vojnog komiteta CK KPJ, koji je formiran pre početka oružanog ustanka.

²² U NOR-u u Jugoslaviji 1941-1945. bilo je formirano više od 1.600 različitih štabova i komandi: 556 štabova odreda, 364 štaba brigade, 69 štabova divizija, 18 štabova korpusa

Broj, vrsta, organizacija, nivo i druge karakteristike organa vojnog rukovođenja u partizanskom ratu zavisili su, pre svega, od uslova u kojima se rat vodio, stepena njegovog razvoja, jačine i organizacijsko-formacijskih karakteristika oružanih snaga i drugih uslova i činilaca. Zbog toga se i ne može govoriti o jedinstvenom i za sve partizanske ratove karakterističnom sistemu vojnog rukovođenja, bez obzira na određene sličnosti u nekim organizacijskim rešenjima i nadležnostima. Odnosno, može se govoriti samo o pojedinostima koje se mogu označiti i kao njegove opšte karakteristike. Jedna od njih je i postupnost u izgradnji i oblikovanju tog sistema, koja se ispoljavala u uporednom i kontinuiranom razvoju organa rukovođenja sa evolucijom oružanih snaga i drugih elemenata vojne organizacije u celini. Naime, prema razvoju oružanih snaga partizanskog rata razvijali su se i odgovarajući elementi sistema vojnog rukovođenja na svim nivoima – stratezijskom, operativnom i taktičkom, i to uporedo u teritorijalnoj i operativnoj komponenti.

Tesna povezanost, pa i izvesna organizacijska integritetnost sistema vojnog i političkog rukovođenja u praksi se ostvarivala na različite načine, najčešće tako što su pojedini članovi određenog vojnog rukovodstva bili istovremeno i članovi odgovarajućeg političkog rukovodstva, i obratno. Taj princip je važio ne samo za stratezijski već i za sve druge nivoe rukovođenja. Konačno, za sistem vojnog rukovođenja u partizanskim ratovima bio je karakterističan i specifičan prostorni raspored komandi i štabova i njihov međusobni fizički odnos. Za razliku od borbene lokacije komandi i štabova u klasičnom frontalnom ratu, koju je karakterisao tzv. linijski raspored (najniže komande su se nalazile najbliže liniji fronta), u partizanskim ratovima je raspored organa vojnog rukovođenja imao izgled mreže s brojnim „punktovima“, pri čemu njihov prostorni odnos nije bio pravolinijski i strogo hijerarhijski organizovan.

S obzirom na organizovanost po nivoima, u sistemu vojnog rukovođenja u partizanskom ratu postojala su dva

i četiri štaba armije. Na nivou teritorijalne vojne podele i organizacije postojalo je devet glavnih štabova, 25 štabova operativnih zona, 21 komanda vojne oblasti, 90 komandi vojnih područja, 470 komandi mesta i 10 komandi gradova (N. Antić, S. Joksimović i M. Gutić, *Isto*).

osnovna oblika vojne organizacije: u prvom su bila razvijena sva tri nivoa – strategijski, operativni i taktički (Jugoslavija, Vijetnam), a u drugom samo dva nivoa – strategijski i taktički (Alžir, Kipar, Kuba i dr.). Štabovi operativnog nivoa bili su razvijeni u partizanskim ratovima u kojima su, pored taktičkih jedinica, postojali i operativni sastavi (korpusi u Jugoslaviji), kao i u partizanskim ratovima u kojima takvih formacija nije bilo, ali je radi objedinjavanja borbenih dejstava na određenom području trebalo formirati određene komande (štabove) operativnog nivoa. Takvu funkciju su imali, na primer, vojni komiteti operativnih zona u Vijentamu i komande vilaja u Alžiru.

Organizacijsko-formacijske karakteristike organa vojnog rukovođenja – komandi i štabova – bile su prilagođene nivou razvoja oružanih snaga u celini i pojedinih komponenata, kao i materijalno-tehničkim i kadrovskim mogućnostima. Tu nije bilo nikakvih šablona. Kao i svi drugi elementi vojne organizacije, i organi vojnog rukovođenja razvijani su postepeno i neravnomerno. Zbog toga se dešavalo da komande i štabovi na nekom području ili u nekoj jedinici budu razvijeniji nego isti takvi štabovi i komande u drugom području ili jedinici istog nivoa.

Postepen i neravnomeran razvoj komandi i štabova u partizanskom ratu bio je uslovljen, pre svega, dinamikom razvoja oružanih snaga i intenziviranjem oružane borbe, odnosno prelaskom na izvođenje složenijih borbenih dejstava, kada je trebalo imati razvijenije komandne organe. Međutim, i u takvim okolnostima neravnomerno su razvijane osnovne štapske funkcije i bio je različit način njihovog objedinjavanja u okviru jedne komande (štaba). Prvo su institucionalizovane komandne funkcije (personifikovane u ličnosti komandanta i njegovog zamenika), potom politička, obaveštajna i neke pozadinske (intendantska i sanitetska), zatim operativna i funkcije rodova, i tek u razvijenim komandama ostale štapske i pozadinske delatnosti, kao što su personalna, organizacijsko-mobilizacijska, tehnička, saobraćajna i druge. Takav razvoj štapskih i pozadinskih funkcija bio je logičan, jer su većina štapskih i pozadinskih funkcija kompletno razvijane samo u partizanskim ratovima koji su dostizali najviši stepen razvoja, pa i tada tek u njihovoj završnoj fazi. Po pravilu, partizanske

komande i štabovi su bili brojno mali, čak i onda kada su postojale mogućnosti da se znatno povećaju. Jer, brojno velike komande (štabovi) nisu bile pogodne za partizanski način ratovanja, pogotovu kada su bile opterećene većim brojem motornih vozila i drugih tehničkih sredstava. Tako strukturirana organizacija vojnog rukovođenja funkcionisala je relativno uspešno gotovo u svim partizanskim ratovima – bez obzira na izuzetno velike teškoće i probleme koji su se morali savladavati. Zasnivana je na čvrstom idejnom, organizacionom i funkcionalnom jedinstvu na svim nivoima rukovođenja i komandovanja, pre svega na jedinstvenom shvatanju usvojenih doktrinarnih opredeljenja o partizanskom načinu ratovanja, što je bila pouzdana garancija da će sve komande, štabovi i starešine postupati na odgovarajući način i u najtežim situacijama. U vezi s tim, značajna je činjenica da je u funkcionisanju sistema vojnog rukovođenja u partizanskom ratu najčešće pronalažen optimalan odnos između centralizacije i decentralizacije. U praksi je, naime, princip decentralizacije bio dominantan sve dok se nije prešlo na izvođenje najviših i najsloženijih oblika oružane borbe – operacija, najčešće u završnim etapama rata. To je omogućavalo najširu inicijativu i preduzimljivost svim komandama i štabovima, kao i maksimalnu centralizaciju i objedinjavanje borbenih dejstava kada se za to ukazala potreba.